

L'espai privat a l'edat mitjana

Isabel de Riquer

PROFESSORA TITULAR DE FILOLOGIA ROMÀNICA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

La vida privada ha de romandre entre quatre parets. Aquesta frase, que trobem en un diccionari francès del segle XIX, s'adapta perfectament a les escenes que podem llegir en algunes novel·les franceses i contemplar a la iconografia dels segles XII i XIII, perquè les investigacions arqueològiques sobre els edificis civils de l'alta edat mitjana no ens han permès averiguar gran cosa.

El bisbe Jean de Théroutanne escrivia cap allà l'any 1130:

Els homes més rics i nobles de la regió tenen el costum d'amuntegar terra per a fer un turonet tan alt com els és possible. Al seu voltant, hi fan un fossat tan fondo i tan ample com poden i fortifiquen el turó amb una palissada de trunks lligats fortament i, si poden, l'envolten de torres. Dins el recinte, al centre, edificuen una casa que és com una fortalesa: ho domina tot i només s'hi pot entrar travessant un pont...

El castell és, per tant, originàriament una construcció rudimentària i fràgil, la seva permanència i la seva força es troben en la seva posició. Per això, la imatge que se'n desprèn és la de la seguretat col·lectiva, i és el símbol del poder militar per a tots els pobles que hi ha al seu voltant. Per conèixer-ne la distribució interna hem de recórrer també a les mateixes fonts, tot i que les excavacions fetes al castell de Caen, que data de la segona meitat del segle XII, han permès saber que aquest tipus de construccions tenia dos nivells. L'inferior, quasi sense obertures, servia de graner i estable, uns forats a terra evacuaven l'aigua, i al centre hi havia una llar de foc. Hom accedia a la planta superior mitjançant una escala exterior que moltes vegades era mòbil. Allí hi havia la sala, la cambra i la capella.

Però no hem de creure pas que el castell fos un recinte aïllat, sinó que era un espai urbà tal com apareix fidelment representat en *El conte del Graal* de l'escriptor de la Xampanya Chrétien de Troyes (? - Troyes 1159/1190).

Esguarda la situació del castell, bastit sobre un braç de mar, i veu els murs i la torre, tan forta que res no tem. I va recorrent tota la vila, poblada de molta bona gent, i veu les taules de canvi d'or i d'argent cobertes de monedes, les places i els carrers tots plens de bons obrers que exercien diversos oficis. Els oficis són tan diversos que aquest fa elms i aquell ausbergs, aquest selles i aquell escuts, aquest capçanes i aquell esperons, aquest febreix espases i aquell batana draps, i aquest els teixeix, aquell els pentina i un altre els ton. Uns fonen argent i or i uns altres fan obres riques i belles: copes, anaps, escudelles i joies obrades amb esmalt, anells, cinyells i fermalls. Hom podria pensar i creure que a la vila sempre era dia de fira, de tanta riquesa era plena: cera, pebre, grana, pennes vaires i grises i tota mena de mercaderia.¹

Els castells que trobem a la iconografia de l'època, a les miniatures de manuscrits, als relleus de pedra i als tapissos com el de Bayeux (s. XI), en són fidels reproduccions: les imatges no admeten ni la fantasia ni la inversemblança. Però el novellista és, o se sent, més lliure i aconseguix moltes vegades que aquests espais privats tan coneguts i concrets tinguin en la seva narració una funció simbòlica.

La torre

És el que primer es divisava des de lluny, com el campanar d'una església. Símbol del poder i de la conquesta, però també de la pro-

tecció. És el lloc del guaita i de la defensa. Un lloc privilegiat per la seva alçada i el seu accés difícil. *Des del bosc vaig arribar a una planura i vaig veure des de molt lluny una torre... em vaig adreçar cap allà al trot i vaig veure la fortalesa i el fossat, profund i ample, que l'envoltava...²*

La torre és, també, una presó. Homes i dones hi acabaren les seves vides o hi passaren llargs anys tancats. Sols, aïllats, veien el món només a través d'una petita obertura. La torre fent la funció de presó apareix diverses vegades en novel·les franceses dels segles XII i XIII en les quals un marit vell i gelós tanca, sense cap motiu, la seva dona jove a la torre del seu castell. Però aquesta presó injusta i cruel serveix perquè la situació s'inverteixi i la porta de la torre, sempre tancada, o l'estreta finestra s'obren misteriosament a l'amor veritable. Gràcies a la complicitat d'una minyona o a l'enginy dels protagonistes o, en els contes de fades, metamorfosant-se en un ocell, l'amant aconseguirà endur-se la jove de la torre. Si a la vida real quasi sempre sortien de la torre per morir, a les novel·les la dona surt de la torre per començar una nova vida.

La sala

Era l'espai noble on es desenvolupava la funció social, jurídica i militar de la cort, i on també es menjava. Les primeres novel·les ambientades a la cort del rei Artús comencen amb els personatges asseguts al voltant d'una taula, i és a la sala on passen els episodis més transcendents.

En una festa de l'Ascensió el rei Artús va reunir la seva cort, rica i bella com li plaia i tan sumptuosa com escau a un rei. El rei, després de dinar, va romandre entre els seus com-

panyes; a la sala hi havia molts barons i la reina també hi estava entre ells. I, em sembla, que també hi havia moltes dames corteses que parlaven molt bé la llengua francesa; i Keus, que havia servit les taules, dinava amb els conestables. Heus ací que mentre Keus seia a taula arribà a la cort un cavaller armat de cap a peus. El cavaller arribà tot just davant del rei on seia envoltat dels seus barons i, sense cap salutació, li digué: -Rei, tinc dins de la meua presó cavallers, dames i donzelles de la teua terra i de la teua casa...³

La sala era àmplia, amb xemeneies al mig, i a les festes més importants de l'any, (Nadal, Pasqua i Pentecosta), les famílies s'hi reunien. Una de les descripcions més ben fetes d'un sopar solemne es troba a *El conte del Graal*. La sala i, diguem-ne, el seu parament hi són descrits de manera detallada i realista, i a l'enigmàtic seguici del graal no hi ha cap element que no sigui real i, malgrat això, la interpretació tan diversa que ha tingut posteriorment ens avisa de la multiplicitat de suggeriments que el text ens pot oferir.

Allà dintre hi havia un enllumenament tan gran com el que podrien fer cent candeles en un estatge. I mentre enraonaven d'això i d'allò, d'una cambra arribà un patge que portava una blanca llança empunyada per la meitat, i passà entre el foc i aquells qui seien al llit. I tots els qui allà eren veien la llança blanca i el ferro blanc, del cim del qual eixia una gota de sang, i fins a la mà del patge rajava aquella gota vermella. I el vailet que aquella nit hi havia arribat veu aquesta meravella; però s'abstingué de demanar com això s'esdevenia per tal com recordava el consell d'aquell qui el féu cavaller, el qual li ensenyà i recomanà que es guardés de parlar massa; i tem que, si ho preguntava, hom ho consideraria pagesívol; i per això no preguntà res.

Amb tant arribaren uns altres dos patges que portaven a les

mans canelobres d'or fi, obrats a niells. Els patges que portaven els canelobres eren molt bells, i en cadascun dels canelobres cremaven almenys deu candeles. Una donzella bella, gentil i ben agençada, que venia amb els patges, sostenia un graal entre les dues mans. Quan hagué entrat allà dintre amb el graal que sostenia, s'hi féu claredat tan gran que les candeles perderen llur claror, com fan els estels quan es lleva el sol, o la lluna. Després d'aquesta en vingué una altra que portava un tallador d'argent. El graal, que anava davant, era d'or polit; al graal hi havia pedres precioses, de les més riques i de les més cares que siguin en mar i en terra:

aquelles del graal sobrepujaven totes les altres pedres.(...)

El senyor ordena als patges de donar l'aigua i de portar les estovalles; i ho feren els qui havien de fer-ho i hi estaven acostumats. El senyor i el vailet es renten les mans amb aigua calenta temperada. I els dos patges han portat una taula de vori; i atesta la història que era tota d'una peça. La mantingueren una estona davant llur senyor i davant el vailet, mentre arribaven uns altres dos patges que portaven dos cavallets, els quals eren fets d'una fusta que té dues virtuts molt bones, car llurs peces duren sempre per tal com

són fetes de banús, que és una fusta que no és possible ni és de témer que es podreixi ni que es cremi. La taula fou col·locada sobre els cavallets, i hi posaren les estovalles. ¿Què us diria de les estovalles? Mai legat, cardenal ni papa no menjaren en altres de més blanques. El primer aliment fou cuixa de cervo amb greix i pebre calent. Per beure no els mancà vi clar i suau en copa d'or. Un patge posà sobre el tallador d'argent la cuixa de cervo al pebre, i davant d'ells la trinxà i els n'ofert mossos sobre un pastís sencer. ⁴

La cambra

Al costat de la sala hi ha la cambra. A vegades només les separa una cortina. La cambra és essencialment l'espai femení, així com la sala n'és el masculí. Perquè, durant el dia, a les cambres, les dones, la senyora del castell i les seves filles i donzelles, teixeixen, enraonen i canten. Així ens les representen antigues cançons franceses:

*Yolanz la bella, cosia en sa cambra,
sobre els seus genolls sedes desplegava,
cus amb un fil d'or i un altre de seda.*

*Sa mala mare li renyà:
"Et renyo, bella Yolanz.*

Durant la nit, la cambra esdevé dormitori conjugal, encara que la intimitat és escassa perquè al costat del llit dels senyors dormen els servidors i els familiars. Ho sabem per algunes novel·les que exposen aquesta promiscuitat aclaparadora i les dificultats que els amants tenen per a estar junts.

En ser de nit, quan el rei va haver sopat i els seus homes es van haver adormit per la vasta sala veïna de la seva cambra, Tristany vingué, com tenia costum, al colgament del rei Marc.

-Bell nebot, feu la meua voluntat: cavalcareu cap al rei Artur, fins a Carduel, i li fareu desplegar

aquest breu. Saludeu-lo de la meua part, i no sojorneu vora d'ell sinó un dia.

-Rei, el portaré demà.

-Sí, demà, abans que surti el sol.

Heus aquí Tristany en una gran commoció. Del seu llit al llit de Marc hi havia ben bé la llargària d'una llança. Un desig furiós el prengué de parlar a la reina, i es prometé en el seu cor que, cap a l'alba, si Marc dormia, s'acostaria a ella. Ah, Déu!, quin foll pensament!

El nan jeia, com tenia costum, dins la cambra del rei. Quan cre-

gué que tothom dormia, s'aixecà i escampà entre el llit de Tristany i el de la reina la flor de farina: si l'un dels dos enamorats anava a ajuntar-se amb l'altre, la farina guardaria la forma dels seus passos. Però, mentre l'esbarriava, Tristany, que estava despert, el veié.

-¿Què vol dir això? Aquest nan no té costum de servir-me pel meu bé; però serà enganyat: ben foll qui li deixés prendre l'empremta dels seus passos!

A mitja nit, el rei es llevà i sortí, seguit del nan geperut. La cambra estava fosca: ni ciri encès ni llàntia. Tristany s'aixecà dret sobre el

seu llit. Déu!, ¿per què va tenir aquest pensament? Ajunta els peus, estima la distància, fa un bot i cau damunt del llit del rei. Ai las!, la vigília, dins el bosc, l'ullal d'un gran senglar l'havia nafrat a la cama, i, per malastrugança seva, la ferida no estava embenada. En l'esforç d'aquest salt, s'obre, sagna; però Tristany no veu la sang que fuig i envermelleix els llençols. I fora, a la lluna, el nan, amb el seu art de sortilegi, coneixgué que els enamorats estaven reunits. En tremolà d'alegria i digué al rei:

-Vés, i ara, si no els atrapes junts, fes-me penjar!

Vénen, doncs, cap a la cambra del rei, el nan i els quatre deslleials. Però Tristany els ha sentit: s'aixeca de bell nou, es llança, ateny el seu llit... Ai las!, durant el salt, la sang ha rajat en malhora de la nafra damunt la farina.⁵

El desig d'escapar d'aquest àmbit, sala i cambra, asfixiant i desindividualitzat, com també ho és l'espai exterior ja que les empreses són sempre collectives (guerres feudals, croades, torneigs,...), serà una aspiració constant de la joventut masculina i quedarà reflectida en la novellística en la figura del cavaller errant.

El jardí

Espai obert, però a la vegada limitat ja que es troba envoltat de murs o columnes, com el claustre d'un monestir. Només mirant amunt, cap al cel, l'horitzó és infinit. És hort i jardí, amb fruites, flors i una font, i a vegades un pou. Com la cambra, és un espai femení on les dones també enraonen, cusen, somien i llegeixen. El meu senyor Yvany entrà dins del jardí amb el seu seguici. Va veure un home de noble aspecte ajagut sobre un drap de seda i descansant sobre el colze; davant d'ell una donzella llegia una novella, no sé de qui, i una dama s'havia acostat per sentir-la.⁶

I, també com la cambra, el jardí és a la literatura el lloc íntim

per excel·lència. Però aquí la relació amorosa és plaent, perquè el jardí, amb els seus murs i els seus arbres, amaga la trobada dels amants de les mirades indiscretes. Per això, a la literatura, i sobretot a la lírica occitana de l'edat mitjana, l'espai de l'amor, o més ben dit, el lloc que es desitja per a l'amor, és sempre el jardí o una cambra imaginària.

*Déu, que fa tot el que va i ve,
i aferma aquest amor de lluny,
doni'm poder -coratge n'he-
per veure el meu amor de lluny
en avinent lloc expandit,
en cambra gran, jardí exquisit,
que em sembli tot palau fadat⁷*

Darrera el castell de Tintagel, un verger s'estenia, vast i clos amb forts estacats. Bells arbres hi creixien sens nombre, carregats de fruits, d'ocells i de carrols odorants. En el lloc més allunyat del castell, tocant als pals de l'estacat, s'aixecava un pi, alt i dret, el tronc del qual sostenia un ample brancam. Al seu peu, una font viva: l'aigua s'expandia d'antuvi en un ample espill, clar i quiet, enclòs per una graonada de marbre; (...)

Tot d'una, les nits que Brangiana havia sabut apartar el rei Marc i els traïdors, ella se'n venia cap al seu amic.

Ella se'n ve, àgil i temorega amb tot, guaitant a cada passa si deslleials s'han emboscats darrera l'arbreria. Però, així que Tristany l'ha vista, braços oberts se li llança a l'encontre. Llavors la nit els protegeix, i l'ombra amiga del gran pi.⁸

I. R. □

1. CHRÉTIEN DE TROYES, *El conte del Graal*, traducció de Martí de Riquer. Quaderns Crema, Barcelona, 1989.
2. CHRÉTIEN DE TROYES, *El cavaller del lleó*
3. CHRÉTIEN DE TROYES, *El cavaller de la carreta*
4. CHRÉTIEN DE TROYES, *El conte del Graal*
5. BÉROULT, *El romanç de Tristany i Isolda*, traducció de Carles Riba, Quaderns Crema, Barcelona, 1981
6. CHRÉTIEN DE TROYES, *El cavaller del lleó*
7. Jaufré Rudel, versió d'Alfred Badia, Edicions 62, Barcelona, 1982
8. *El romanç de Tristany i Isolda*

L'eixida per *Cesc*

